

ΝΕΑ ΕΣΤΙΑ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΠΕΤΡΟΣ ΧΑΡΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΕΝΑΤΟΣ

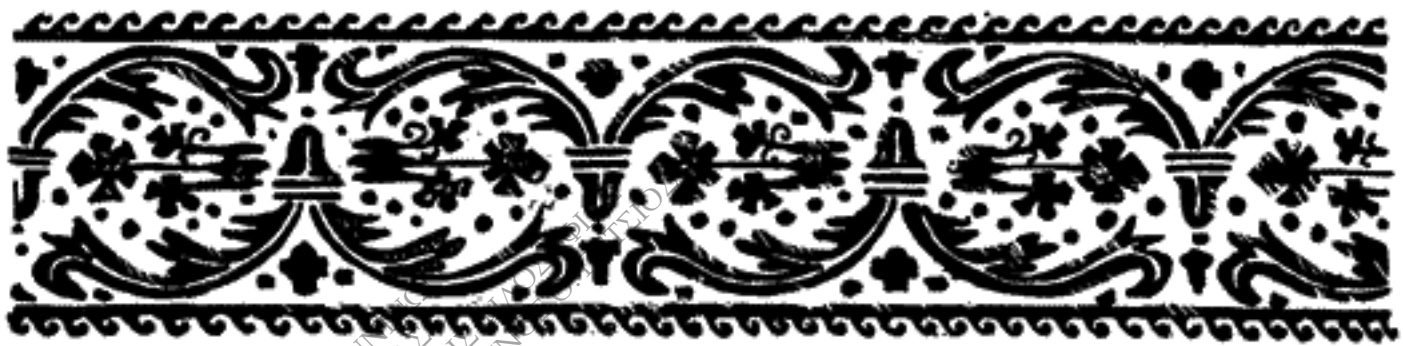
ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ — ΙΟΥΝΙΟΣ

1936

ΙΩΑΝΝΗΣ Δ. ΚΟΛΛΑΡΟΣ & ΣΙΑ Α.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟΝ ΤΗΣ «ΕΣΤΙΑΣ»
ΙΠΠΟΚΡΑΤΟΥΣ 23 ἢ ΠΕΣΜΑΖΟΓΛΟΥ 3Α
ΑΘΗΝΑΙ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΕΣΤΙΑΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008

Ι. Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΥ

ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΜΠΥΣΗ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο κ. Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλος, ο σοφός καθηγητής του 'Αστικού Δικαίου στο Πανεπιστήμιό μας και ακαδημαϊκός, πληρεξούσιος της κ. Sanny Hatziman-Χατζοπούλου, που βρίσκεται τώρα καιρό μακριά από την 'Ελλάδα, είχε την πρόθυμη και πολύτιμη καλωσύνη να μου επιτρέψει να ταχτοποιήσω, να σχολιάσω και να δημοσιεύσω τα γράμματα τούτα, που είχε στα χέρια του, σταλμένα δλα από τὸ Γιάννη Καμπύση στὸν Κώστα Χατζόπουλο. Είναι πολλή ἢ εὐγνωμοσύνη μου στὸν κ. Κ. Δ. Τριανταφυλλόπουλο, πὸς θέλησε νὰ πλουτίσει τὴν ἔρευνα καὶ τὴ βιβλιογραφία τῆς λογοτεχνίας μας μὲ τέτοια ἐξαιρέτα «ντοκουμένα» καὶ δὲν ἔχω καμμιάν ἀμφιβολία, πὸς θὰ αἰσθανθεῖ ἀνάλογη εὐγνωμοσύνη κι ὁ ἀναγνώστης.

Εἶναι κάμποσος καιρὸς πὸς ἡ σπουδὴ τῆς λογοτεχνίας μας ἀρχισε νὰ παίρνει ἐπισημονικώτερο καὶ συστηματικώτερο, κατὰ φυσικὸ ἐπακόλουθο, χαρακτήρα. Οἱ βιβλιογραφικὲς ἔρευνες, οἱ βιογραφίες, οἱ κριτικὲς ἀναλύσεις, οἱ ἀναγνωρίσεις τῶν κυριαρχικῶν ρευμάτων καὶ τῶν σχολῶν, ὅσο καὶ νὰ γίνονται ἀκόμα σὲ περιορισμένη ἔκταση, προετοιμάζουν τὸ ἔδαφος γιὰ ἕνα «ὀριστικὸ» συνθετικὸ ἔργο, πὸς, βέβαια, θ' ἀργήσει πολὺ ἀκόμα. μὰ πὸς θὰ ὑπῆρχε κίνδυνος νὰ μὴ κατορθωθεῖ ποτέ, ἂν ἡ παρακολούθηση τῶν λογοτεχνικῶν ἐκδηλώσεων τοῦ τόπου μας διατηροῦσε τὸν ὀλότελα ἀσυστηματοποίητο καὶ ὀλότελα ἐρασιτεχνικὸ χαρακτήρα πὸς εἶχε πρὶν, ἔξω, φυσικά, ἀπὸ λιγοστὲς ἀξιέπαινες ἐξαιρέσεις. Μέσα σὲ μιὰ τέτοια κίνηση, ἡ προσφορὰ ὁποιουδήποτε ἀνέκδοτου ὕλικου, καὶ τοῦ πὸς ἀσήμαντου φαινομενικά, εἶναι πολὺτιμη. Μὰ τὰ γράμματα τοῦ Γιάννη Καμπύση δὲν εἶναι ἀσήμαντο, ἔστω καὶ φαινομενικά, ὕλικό. Εἶναι μιὰ γενναία συμβολή,

πὸς ξεκαθαρίζει τὴ θέση ἑνὸς ἀνθρώπου κ' ἑνὸς ἔργου, πὸς ρίχνει «φῶς ἐκ τῶν ἔνδον» σὲ μιὰ δύσκολη μεταβατικὴ ἐποχὴ τῶν γραμμάτων μας, πὸς προσθέτει ἀκόμα στὴ νεαρὴ γραμματεία μας μερικὲς σελίδες, ὄχι ἀπὸ τίς λιγώτερο σημαντικὲς.

Ὁ Γιάννης Καμπύσης ὑπῆρξε ἕνας λιγὸς ποιητὴς καὶ στοχαστὴς, καθὼς λιγὸς ὑπῆρξε ὁ Παπαρρηγόπουλος κι ὁ Βασιλειάδης, ὁ Βαλαβάνης κι ὁ Κώστας Κρυστάλλης, ὁ Πᾶνος Ταγκόπουλος κι ὁ Καρυωτάκης. Μὰ θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ χαράξει κάμποσες διακριτικὲς γραμμὲς ἀνάμεσα στὰ ὀνόματα τούτα. Κι ἂν ἐξαιρέσει τὸ Βαλαβάνη, πὸς παρουσίαζε γερὲς δυνατότητες γιὰ μιὰ πλατύτερη ἐξέλιξη, οἱ ἄλλοι ὄλοι, λίγο ὡς πολὺ, εἶναι δύσκολο νὰ φαντασθοῦμε πὸς, ἂν ζοῦσαν περισσότερο, θὰ ἔκαναν τίποτε γερώτερο καὶ πὸς αὐθόρμητο ἀπ' ὅ,τι μπόρεσαν νὰ προσφέρουν στὸ σύντομο βίό τους. Ὁ Κρυστάλλης μάλιστα κι ὁ Καρυωτάκης, αὐτοὶ οἱ τόσο ἀνόμοιοι, οἱ τόσο «ἀσύγκριτοι» ἀναμεταξύ τους, ἔχω τὴν ἀντίληψη πὸς ἔκλεισαν τὸ ἔργο τους τὴν προτελευταία μέρα τῆς ζωῆς τους. Μὲ τὸ Γιάννη Καμπύση συμβαίνει κάτι διαφορετικὸ: ὅ,τι ἔγραψε δὲν εἶναι παρὰ ἕνα θολὸ σχεδιάσμα τοῦ μεγάλου κόσμου, πὸς πάλευε, πὸς φρένιαζε καὶ πὸς λαχτάρριζε μέσα του, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ «πρόθεση». Ὁ Γιάννης Καμπύσης ὑπῆρξε μιὰ δυνατὴ καὶ γόνιμη ψυχὴ: πίστευε σὲ μεγάλα ἰδανικά, πὸς ἀκόμα δὲν εἶχαν πάρει ὄρισμένη μορφή στὸ μυαλό του, πὸς προσπαθοῦσε νὰ τὰ κατακτήσει μὲ τὴν ὀρμὴ τοῦ νεανικοῦ του ἐνθουσιασμοῦ, μὲ τ' ἀνυπόταχτα φτερά τῆς φαντασίας του. μὲ τὴν ὀδύνη του καὶ μὲ τὸν οἴστρο του. Ἄν ἡ ἱστορία τῆς λογοτεχνίας δὲν εἶναι παρὰ ἀναδίφηση, ἐρμηνεία καὶ κατάταξη ἔργων, ἡ θέση τοῦ Γιάννη Καμπύση εἶναι, χωρὶς ἀμφιβολία, πολὺ μέτρια στὶς σελίδες τῆς: ἂν εἶ-

ναί κριτική «ἀνθρώπων», ἡ θέση του μεγαλώνει ἀνυπολόγιστα μ' ἂν εἶναι καὶ τὰ δυό, γιατί κι ὁ ἄνθρωπος καὶ τὸ ἔργο πρέπει νὰ ἐνδιαφέρουν τὸ γραμματολόγο, θὰ χρειαστεῖ πολλὴ γνώση καὶ πολλὴ προσοχή, γιὰ νὰ μὴν ἀδικηθεῖ ἄνθρωπος καὶ ποιητὴς σάν τὸ Γιάννη Καμπύση. Σέ μιὰ τέτοια προσπάθεια, πολὺτιμη ὠφέλεια νομίζω πὼς προσφέρουν τὰ γράμματα τοῦτα, πού ἀρχίζουν μ' ἕνα σύντομο ἐπιστολικὸ δελτάριο καὶ τελειώνουν μ' ἕνα πένθιμο ἀγγελτήριο.

Τὰ σημαντικὰ καθέκαστα τῆς ζωῆς τοῦ Γιάννη Καμπύση μπορεῖ ὁ καθένας νὰ τὰ βρεῖ σὲ μιὰ σελίδα λεξικοῦ. Γεννήθηκε στὴν Κορώνη, στίς 3 Ἰουνίου τοῦ 1872.

Σπούδασε νομικὰ στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἀθηνῶν. Τρία χρόνια εἶταν ὑπάλληλος στὸ Ὑπουργεῖο τῶν Οἰκονομικῶν. Ὑστερα (1898—1899) ταξίδεψε στὴ Γερμανία. Γύρισε στὴν Ἀθήνα καὶ πέθανε στὰ 1902, τριάντα χρόνων. Ἡ ἐργασία του εἶναι σπαρμένη σὲ λίγο σέλιδα βιβλία καὶ περιοδικά. Ὑπῆρξεν ἀπὸ τοὺς πιὸ θερμοὺς συνεργάτες τοῦ Κώστα Χατζόπουλου στὴν «Τέχνη», τὸ πρῶτο καθαρὰ δημοτικιστικὸ περιοδικό, κ' ἔβγαλε, μαζί μὲ τὸ Μίμη Χατζόπουλο, (τὸ «Μποέμ»), τὸ «Διόνυσος». Τοῦ περιοδικοῦ τούτου, πού στάθηκε μιὰ γενναία προσπάθεια στὴ λογοτεχνία μας, μόνο ὁ ἀτόμος, τοῦ 1901, βγήκε μὲ τὴν κοινὴ διεύθυνση τῶν δυὸ φωτισμένων συνοδοιπόρων στὸ ἀ' τεῦχος τοῦ β' τόμου, τοῦ 1902. Ἕνα μεγάλο πένθιμο πλαίσιο στὴν πρώτη σελίδα ἀναγγέλλει τὸ θάνατο τοῦ Καμπύση. Καὶ στὸ ξώφυλλο βλέπουμε: «Ἴδρυταί: Μποέμ καὶ Γιάννης Α. Καμπύσης. Διευθυντής: Μ. Χατζόπουλος (Μποέμ)». Δούλεψε καὶ στὸ «Περιοδικόν μας» τοῦ Γ. Βώκου.

Ὁ Γιάννης Καμπύσης ἔγραψε ποιήματα, διηγήματα, θεατρικὰ ἔργα, μελέτες. Μετέφρασε ἀκόμα στίχους καὶ πεζὰ τῶν κορυφαίων ἀντιπροσώπων τῆς λογοτεχνίας τῆς κεντρικῆς καὶ βορεινῆς Εὐρώπης. Σημειώνουμε ἐδῶ τὰ δράματα: «Τὸ μυστικὸ τοῦ γάμου», «Ἡ φάρσα τῆς ζωῆς», «Οἱ Κοῦρδοι», «Μίς Ἄννα Κούζλεῦ», τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάνας», ὄνειρόδραμα μὲ κύριο πρόσωπο τὸν

Κώστα Κρυστάλλη, μελοποιημένο ἀπὸ τὴν Μανώλη Καλομοίρη· τὰ δραματικὰ ποιήματα: «Στὰ σύννεφα», «Ἀνατολή», «Ἀρηγιαννος»· τὰ βιβλία ποιημάτων: «Ὁ ἡσκιος τῆς σοφίας» καὶ «Τὸ βιβλίον τῶν συντριμιῶν»· τὸ διήγημα «Τὸ μάτι τοῦ δράκοντα»· τὶς μεταφράσεις τῶν «Διθυράμβων τοῦ Διονύσου» τοῦ Νίτσε, τοῦ «Προμηθέως» τοῦ Γκαίτε, τῆς «Δεσποινίδας Τζούλιας» τοῦ Στρίντμπεργκ· τὶς μελέτες του γιὰ τὸν «Προμηθέα» τοῦ Γκαίτε, γιὰ τὸ ἔργο τοῦ Στέφαν Γκεόργκε, γιὰ τὸν Γεράρδο Χάουπτμαν καὶ τὸ Γιάκοψεν κ.ά.

Δυὸ εἶναι τὰ σημαντικώτερα γνωρίσματα τοῦ ἔργου τοῦ Γιάννη Καμπύση: ἡ τυραννικὴ ἐπιρροὴ τοῦ

ψυχαρικοῦ δημοτικισμοῦ κι' ἡ ἀποκλειστικὴ πάνου στὸ πνεῦμα του κυριαρχία τῆς λογοτεχνίας τῶν βορεινῶν χωρῶν. Μ' ἀπὸ τὴ γερμανικὴ καὶ τὴ σκανδιναβικὴ ἐπίδραση ἔδειξε στὸ τέλος, μὲ τὸ «Δαχτυλίδι τῆς μάνας» κυριώτατα, πὼς μποροῦσε νὰ λυτρωθεῖ, κρατώντας μονάχα τὰ στοιχεῖα ἐκεῖνα πού ταίριαζαν μὲ τὴν ἰδιοσυγκρασία του καὶ πού μποροῦσε νὰ τ' ἀφομοιώσει μὲ ὠφέλεια· ἀπὸ τὸν ψυχαρικὸ δημοτικισμό δὲν ἀπολυτρώθηκε. Κ' ἔτσι αὐτός, ὁ διψασμένος γιὰ τὴν ἀλήθεια καὶ τὴν ὁμορφιά, ὁ τόσο ἱκανὸς νὰ αἰσθανθεῖ τὴν ἐντέλεια τοῦ ὕψους, ξεπέφτει πολ- λές φορές σὲ ἀκαλαισθησίες καὶ βαρβαρισμούς, — γιατί, βέβαια, ἔχει κ' ἡ δημοτικὴ μας τοὺς βαρβαρισμούς της, τόσο ἀνυπόφορους καὶ σ' αὐτὴ, ὅσο καὶ σὲ κάθε ἄλλη γλῶσσα. Γιὰ τοῦτο, τὸ ὕψος τοῦ Καμπύση παρουσιάζεται ἀκατέργαστο· ἔχει τὴν πρωτόγονη τραχύτητα τοῦ λόγου, πού βρίσκεται ἀκόμα ἀνοργάνωτος, σκόρπιο ὑλικό, πολὺτιμο πάντα, μὰ ἀσχημάτιστο, ἀπειθάρχητο, ἀδάμαστο, φευγάτο ἀπὸ τὴν ὠφέλιμη δεσποτεία τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τῆς τέχνης, πού εἶναι ἡ τέλεια ἰσορροπία τῶν συναισθηματικῶν καὶ τῶν νοητικῶν στοιχείων, τῆς οὐσίας καὶ τῆς μορφῆς. Μὰ εἶχε τόση ἔμφυτη καλαισθησία, τόση ὀξύνοια, τόση ἐσωτερικὴ δίψα κι' ἀνησυχία ὁ Καμπύσης, πού δὲ χωρεῖ ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία, πὼς μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ καὶ μὲ τὸ μέστωμα τῆς ἰδιο-

ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΑΜΠΥΣΗΣ

θεῖ τὴν ἐντέλεια τοῦ ὕψους, ξεπέφτει πολ- λές φορές σὲ ἀκαλαισθησίες καὶ βαρβαρισμούς, — γιατί, βέβαια, ἔχει κ' ἡ δημοτικὴ μας τοὺς βαρβαρισμούς της, τόσο ἀνυπόφορους καὶ σ' αὐτὴ, ὅσο καὶ σὲ κάθε ἄλλη γλῶσσα. Γιὰ τοῦτο, τὸ ὕψος τοῦ Καμπύση παρουσιάζεται ἀκατέργαστο· ἔχει τὴν πρωτόγονη τραχύτητα τοῦ λόγου, πού βρίσκεται ἀκόμα ἀνοργάνωτος, σκόρπιο ὑλικό, πολὺτιμο πάντα, μὰ ἀσχημάτιστο, ἀπειθάρχητο, ἀδάμαστο, φευγάτο ἀπὸ τὴν ὠφέλιμη δεσποτεία τοῦ πραγματικοῦ νοήματος τῆς τέχνης, πού εἶναι ἡ τέλεια ἰσορροπία τῶν συναισθηματικῶν καὶ τῶν νοητικῶν στοιχείων, τῆς οὐσίας καὶ τῆς μορφῆς. Μὰ εἶχε τόση ἔμφυτη καλαισθησία, τόση ὀξύνοια, τόση ἐσωτερικὴ δίψα κι' ἀνησυχία ὁ Καμπύσης, πού δὲ χωρεῖ ἡ παραμικρότερη ἀμφιβολία, πὼς μὲ τὸ πέρασμα τοῦ καιροῦ καὶ μὲ τὸ μέστωμα τῆς ἰδιο-

E. MANOLAKI II
IOANNINA 2008

φυίας του θάβρισκε τὸ δρόμο του, θὰ κατακτοῦσε ὀλοκληρωτικὰ τὴν ἔκφρασή του, θὰ ἔπλαθε τὴ γλῶσσα του, μακριὰ ἀπὸ συνταγὲς ἀμφίβολης χρησιμότητος, μονάχα μὲ τὴν καλλιτεχνικὴ του διαίσθησιν καὶ μὲ τὴν αἴσθησίν του τῆς ζωντανίας καὶ τῆς ἀλήθειας.

Ὅσο ζοῦσε στὴν Ἑλλάδα, στὴν Ἑλλάδα τοῦ 97, ποὺ ἀνοίξε βαθιὰ πληγὴ στὴν εὐαίσθητη ψυχὴ του, παράδερνε ἀνάμεσα στὴν ἀπελπισία καὶ τὴν ἀνία, ἀνάμεσα στὴν ἀμφιβολία καὶ τὴν ἐγκαρτέρησιν. Ἡ ψυχικὴ του κατάστασις μᾶς δίνει σὲ μικρογραφία μιὰ ἰδέα τῆς ὀδυνηρῆς σκλαβιάς, ποὺ βασάνιζε τὰ ζωντανὰ νιάτα τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ περασμένου αἰῶνα, τότε ποὺ οἱ ἐξευτελισμοὶ τοῦ ἔθνους μάθαιναν τοὺς ἐνθουσιασμοὺς καὶ ἀπονέκρωναν τὶς ὀρμητικὰς πρωτοβουλίας. Γιὰ τοῦτο καὶ ὁ Καμπύσης, στὰ πρῶτα του γράμματα, δειχνεταί ἔτσι ἀνεπὸταχτος κ' ἔτσι ἀπελπισμένος κ' ἔτσι σκληρὸς πρόσωπα καὶ πράγματα, ζητήματα καὶ γεγονότα, τὰ κρίνει μὲ ὀλητὴ θερμὴ εἰλικρίνεια καὶ ὀλητὴν ἀπογοήτευσιν τῆς νεανικῆς του καρδιάς· παράλληλα, ὡστόσο, βρίσκει καὶ τὴ διάθεσιν ν' ἀστειευθεῖ καὶ νὰ διακωμωδῆσιν καὶ νὰ πειράξῃ. Μὲ τέτοιο τρόπο συνθεμένη ἡ «προγερμανικὴ» του ἀλληλογραφία, στὰ πῶς μεστὰ καὶ πῶς σημαντικὰ φανερῶματά της, εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀντιπροσωπευτικὴ τῆς ψυχικῆς ἀγωνίας καὶ ταραχῆς τῶν ζωντανῶν ἀνθρώπων, ποὺ διψοῦσαν γιὰ ζωντανὰ ἰδανικὰ καὶ ποθοῦσαν νὰ λυτρωθοῦν ἀπὸ τὴ βουλιμία τους μὲ ἄρτο ζωῆς ἀληθινὸ καὶ ὄχι μὲ στεῖρες συζιτητῆς καφενοβίων ἢ μὲ κούφια ρητορικὰ πυροτεχνήματα πατριδοκαπήλων.

Ὁλότελα ἀλλάζει καὶ τὸ ὕφος καὶ τὸ νόημα τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Καμπύση, σὰν ταξειδεύει στὴ γῆ τῆς ἐπαγγελίας του, στὴ Γερμανία τοῦ πόθου του καὶ τοῦ ἰδανικοῦ του. Πυρετικοὶ ἐνθουσιασμοὶ τὸν συνεπαίρνουν. Ὅλα τοῦ φαίνονται μεγάλα, ὀλα ἐξαισία. Ξεχειλίζει μέσα του ὁ ἐνθουσιασμός· δὲν κρίνει· κάθε στιγμὴ ἀνακαλύπτει κάτι, μιὰ νέα ἀφορμὴ θερμῆς λατρείας. Ὁ Ντύρερ, ὁ Μπετόβεν, ὁ Βάγκνερ, ὁ Νίτσε, τί κολοσσοί! Σέρνεται στὰ πόδια τους κ' ἔρχονται στιγμὲς ποὺ νομίζει κανεὶς πῶς ξέχασε ὀλωσδιόλου τὴν Ἑλλάδα του, τὴ λιτότητα τῆς γραμμῆς της, τὸ φῶς της, τὴν ἀέρινη, ἀποπνευματωμένη τῆς ὀμορφιά. Ἀνάμεσ' ἀπὸ τὴ γερμανικὴ σκέψιν καὶ γλῶσσαν μαθαίνει τοὺς βορειοευρωπαϊκοὺς λαοὺς, παθαίνεται γιὰ τοὺς Σκανδιναβοὺς, τρελλαίνεται μὲ τὴ γοητεία τοῦ Γιάκοβεν, μὲ τὸν ἐπικὸ νατουραλισμὸ τοῦ Στρίνιμπεργκ. Ὁ Κώστας Χατζόπουλος, θερμὸς καὶ αὐτὸς θαυμαστῆς τῆς βορειοευρωπαϊκῆς λογοτεχνίας, ποὺ θέλησε καὶ προσιώτερη νὰ τὴν κάνει στὸν τόπο μας μὲ κλασσικὰς πραγματικὰς μεταφράσεις, καθὼς τοῦ «Φάουστ» (α' μέρος) καὶ τῆς «Ἰφιγένειας ἐν Ταύροις» τοῦ Γκαίτε, τῆς «Ἠλέκτρας» τοῦ Χόφμανσταλ, τῆς «Μή-

δειας» τοῦ Γκριλλπάρτσερ καὶ τοῦ ἀπαράμιλλου ἐκείνου «Βιβλίου τοῦ μικροῦ ἀδερφοῦ» τοῦ Γουσταύου Γκέιγερσταμ, μεταφέρει ὀλοκληρὰ κομμάτια, τὰ περισσότερο πληροφορικὰ, ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦτα τοῦ Καμπύση στὴν «Τέχνη» του. Δὲ φαντάστηκα πῶς δὲν ἔπρεπε νὰ τὰ ξαναδημοσιεύσω. Θὰ διασποῦσα ἔτσι τὴν ἐνότητα τῆς ἀλληλογραφίας αὐτῆς καὶ θὰ στεροῦσα στὸν ἀναγνώστη μου μιὰ πραγματικὴ εὐχαρίστησιν. Πιστεύω ἀκόμα, πῶς ἔτσι, στὸ σύνολο τους δοσμένα, αὐτὰ τὰ πολύτιμα γράμματα προσθέτουν μερικὰς μεστὰς σελίδες στὸ ἔργο ποὺ μᾶς ἀφῆσεν ὁ Καμπύσης. Εἶναι σὰν ἓνα βιβλίον, ποὺ ἔρχεται νὰ προστεθεῖ στὰ βιβλία του, καὶ τόσο σημαντικώτερο, ὀσο συμπαθητικώτερο, καὶ μ' ὀλες τὶς ὀπερβολὰς του καὶ μ' ὀλες τὶς ἀθυροστομίας του, μᾶς κάνει τὸν ἀνθρώπον, διασπώντας μὲ μιὰ σχεδὸν ἀναπάντεχον ζέστα τὸ φράγμα τοῦ πάγου, ὀσο λιγοστός καὶ νᾶταν τοῦτος, ποὺ χωρίζε ἴσαμε τῶρα τὸν πεζογράφον καὶ τὸν ποιητὴ καὶ τὸ στοχαστὴ ἀπὸ τὸν ἀναγνώστη του. Ὁ Γιάννης Καμπύσης δὲν ξεπέρασε τὴν ἡλικία, ποὺ μάχεται μὲ ἀσυγκράτητη ὀρμὴ· ἔτσι, ὀπῆρξε καὶ στὴν ἐπίθεσίν του σφοδρὸς καὶ στὴν κατάκρισίν του πολλὰς φορὰς ἀδικός. Κάμποσα τέτοια ξεσπάσματα καὶ κάμποσες τέτοιες ἀδικίες βρίσκει ὁ ἀναγνώστης καὶ στὴν ἀλληλογραφία του τούτη. Δὲ θέλησα νὰ τὶς παραλείψω, μὲ τὴν πεποίθησιν πῶς κανένας δὲν πρόκειται νὰ πειραχτεῖ. Σ' ἐλάχιστα μέρη μονάχα βρέθηκα ὀποχρεωμένος ν' ἀποσιωπήσω μερικὰς φράσεις (σημειῶνω καθαρὰ τὸ τί ἀποσιώπησα), ποὺ ὀπωσδήποτε δὲ θὰ ἔπρεπε νὰ δημοσιευθοῦν. Δὲν πρέπει νὰ λησμονοῦμε, πῶς ἡ θερμὴ φιλία τοῦ Καμπύση πρὸς τὸ Χατζόπουλον, ποὺ δειχνεταί ἄλλο τόσο ὀρμητικὸς, σκληρὸς καὶ εἰλικρινὴς στὰ δημοσιευμένα ἴσαμε τῶρα γράμματά του (βλ. τὸ «Νουμᾶ» τοῦ 1919—1922), τοῦ ἔδινε τὸ θάρρος καὶ τὸ δικαίωμα ἀκόμα νὰ μὴ κρύβεται πίσω ἀπὸ τὸ δάχτυλό του καὶ νὰ ἐκφράζει κατακάθαρα τὴ σκέψιν του γιὰ τὸ κάθε τί. Ὁ Μίμης Χατζόπουλος, χαρακτηρίζοντας τὸν Καμπύση στὰ πένθιμα λόγια ποὺ τοῦ ἔγραψε ἐξ ἀφορμῆς τοῦ θανάτου του, προσθέτει αὐτὰς τὶς ἀξιωματικὰς φράσεις: «Μᾶς ἀφίνει ἰδιαιτέρως μιαν θερμὴν ἀνάμνησιν ἰσχυρᾶς ψυχῆς καὶ τολμηρᾶς σκέψεως, ἓνα ὀροσερὸν ὀνειρο σκληρότητος διαμαντένιας—μέσα εἰς τὴν πλαδαράν, ρητορικὴν καὶ μελοδραματικὴν ἐποχὴν μας». Ἐνὸς τέτοιου ἀνθρώπου ἡ ἀλληλογραφία δημοσιεύεται παρακάτω.

Προσθέτω πῶς διατήρησα μὲ σχολαστικὴ ἀκρίβεια τὸ ὕφος, τὴ γλῶσσαν, τὴν ὀρθογραφία, τὴ στίξιν τοῦ πρωτοτύπου. Ὅτι βρίσκεται σὲ ἀγκύλες ἢ σὲ ὀποσημειώσεις προέρχεται ἀπὸ μὲ.

2 Μαρτίου 1936

ΤΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

1

[Ἐπιστολικό δελτάριο]

Ἀγαπημένε μου Κώστα,

Ἄν σέ πιτύχει πουθενά τὸ δελτάριο μου, θὰ σέ δώσει νὰ νιώσεις πὼς μποροῦσες νὰ μᾶς θυμόσουνε καμιά στάλα. Δέ νομίζεις, πὼς παρακάθισες στὴν ἐξοχή σου ἢ ὅπου ἀλλοῦ; Ὡς τόσο χρόνια πολ-
λά (1) καὶ . . .

Σὲ φιλῶ

Γιάννης Α. Καμπύσης

21/5/96 Ἀθήνα

Κύριον
Κώσταν Χαντζόπουλον (2)
Εἰς Ἀγρίνιον

2

[Ἐπιστολικό δελτάριο]

Ἀγαπημένε μου Κώστα,

Τί θὰ πεῖ νὰ κάτσεις δέκα μέρες ἀκόμα στὸ Λουτράκι; Λοιπὸν ἡ βροχὴ κι' ὁ ἀνεμοστρίβουλας δὲ φτάνουν ὡς ἐφτοῦ; Ἐδῶ μᾶς ἀπέκλεισε ἡ κακοκαιριά . . . Σὲ συλοή-
ζομουν στὸν ἀποκλεισμό της . . .

Ὅπως δὴποτε θὰν τις περάσουμε ἀφτές τις δέκα μέρες, ἀρκεῖ ἐσὺ τὸν ἄλλον καιρὸν ὄλον νὰ ἀνέχεσαι κοντὰ στάλλα καὶ τὸ κρύο. Ὁ Μιλτιάδης (3) κι' οἱ ἄλλοι σὲ φιλοῦν. (4) Ὁ Μίμης (5) μὴν τὰ ρωτᾷς . . . Φτάνει ὥστε νὰ ντρέπεται νὰ πηγαίνει σπήτι του κι' ἀναγκάζεται νὰ τρώει ὄξω. (6)
Σὲ περιμένουμε . . .

(Μέ βιά)

Σὲ φιλῶ
Γιάννης

Κύριο
Κώστα Χαντζόπουλο
Λουτράκι
(Λουτρά)

(1) Τοῦ ἔγραφε ἀνήμερα τοῦ Ἀγ. Κωνσταντίνου.
(2) Εἶναι ἀξιοπαρατήρητο, πὼς ὁ Καμπύσης δὲ γράφει «Χαντζόπουλον» μὰ «Χαντζόπουλον». Καὶ στὸ δικό του ὄνομα γράφει σχεδὸν πάντα τὸ «Γιάννης» μὲ ἓνα ν.

(3) Ὁ ποιητὴς κ. Μαλακάσης, πιστὸ μέλος τῆς συντροφιάς τοῦ Χατζόπουλου καὶ τοῦ Καμπύση.

(4) Τὸ πρωτότυπο, ἀπὸ λάθος φυσικά, γράφει «φιλοῦν» κι' ὄχι «φιλοῦν».

(5) Ὁ κ. Δ. Χατζόπουλος, ἀδερφός τοῦ Κώστα, ὁ «Μποῦμ» τῶν φημισμένων φιλολογικῶν συνεντεύξεων, ὁ συνιδρυτὴς καὶ τὸν πρῶτο χρόνο συνδιευθυντὴς, μαζί μὲ τὸ Γιάννη Καμπύση, τοῦ «Διόνυσου», ὁ μετασημένας ψυχασικός, ποὺ ὕστερ' ἀπὸ δύο βιβλία διηγημάτων («Ἀγριοπούλουδα»—1894 καὶ «Ντόπιες ζωγραφιές»—1896) ἀφιερώθηκε στὸ χρονόγραφημα γιὰ πολλὰ χρόνια κι' ἔγραψε σ' ἓνα πληθὸς ἀθηναϊκῆς ἐφημερίδας μ' ἓνα σωρὸ ψευδῶνυμα. Ἄξιονημόνευτες ἔμειναν οἱ περιγραφές του τῆς ἐλληνικῆς γῆς (μὲ τὰ ψευδῶνυμα «Πεζοπόρος» καὶ «Ἀττικός»), καρπὸς πολυχρόνης φροντίδας καὶ θερμῆς ἀγάπης.

(6) Δὲ μπόρεσα νὰ ἐξακριβώσω, ἀπὸ ποιὰν ἀφορμὴ ντρέπεται νὰ πηγαίνει σπήτι του κτλ.

3

[Ἐπιστολή]

ὁδὸς Οἰκονόμου 15
Ἀθήνα 4 τοῦ Μάρτη 1897.

Κώστα μου,

Χτὲς τὰ πόγυιομα μόλις ἔλαβα τὸ γράμα σου. Πὼς διάβασα τῆς Ἀρτας τῆ ζωῆ. (1) Πλάθω τόσο μέσα στὸ μυαλό μου ἀπὸ τὴν ἱστορία σου καὶ τὴν ἱστορία τοῦ Στέφανου (2) καὶ τοῦ Μίμη, ποῦ, ὁ Θεὸς νὰ με φυλάει ἂν σοῦ λέω ψέματα, θὰ πεθυμοῦσα νὰ βρίσκουμουν κι' ἐγὼ ἐφτοῦ σαπάνου, νάλλαζα γιὰ λίγο τὴν κατάστασι καὶ τῆ ζωῆ ποῦ με δένουν ἀφτές τις μέρες. Πίστεψέ με, Κώστα μου, τὸν ὕπνο ἐκεῖνο, ποῦ ἔκαμες ἀπάνου στὸ τραπέζι τὸν αἰστανθηκα κι' ἐγὼ ἐδῶ πόσο γλυκὸς εἶταν . . . Καὶ τί τὸν κάνει κανένανε νὰ ξεχάσει ἓνας τέτοιος ὕπνος μὲ τὰ ἐπακόλουθά του! . . . Τί νὰ σὲ πῶ; Νιόθω τὴν ἀνάγκη νὰ ξεβγῶ ἀπὸ κάτι σκέψεις καὶ πόθους ποῦ με πρίζοσαν τώρα τελεφταῖα. Ἡ ζωῆ λοιπὸν ἀπὸ κάθε μεριά ἔννοεῖ νὰ τονέ πολιορκεῖ τὸν ἄνθρωπο; Pardon, φίλε μου, κοντέβω νὰ σοῦ μιλήσω γιὰ πράματα, ποῦ μῆτε ἡ κατάσταση ἡ γενικὴ τὸ ἐπιτρέπει μῆτε σὺ θὰ μού τὸ σχωροῦσες.

. . . Χτὲς τὸ βράδυ ἔφυγε τὸ 7 σύνταγμα τὸ πεζικὸ μὲ τὸ 2 τάγμα τὸ ἐβζωνικὸ. στίς 9 1/2 τὸ βράδυ πέρασαν ἀπὸ τὴν πλατεῖα καὶ τοὺς εἶδαμε. Δὲ φαντάζεσαι τί ἀνακατωμένες συγκινήσεις, ποῦ με περίλουσαν. καὶ πρῶτα ὁ ἐνθουσιασμός τῶν στρατιωτῶν καὶ τῶν πολιτῶν ποῦ τοὺς ξέβγαναν εἶταν ὁ μεγαλείτερος ὡς τότε. Δὲ θὰ πεῖ ἀφτό, πὼς ἐγὼ δὲ συγκρατήθηκα. νιόθω στὸ βάθος τόσο τῆ φυσιολογία ἀφτοῦ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ποῦ νὰ σὲ πῶ τὴν ἀλήθεια, περσότερο μαρκαγκιάζω. Δέφτερα οἱ περσότεροι εἶταν ἀντυτοὶ ἢ μισοντυμένοι καὶ Δὲν περπατοῦσαν, ξέρεῖς, μόνε ἔτρεχαν τροχάδην, ὅπως ἔφτανε ὁ καθένας, χωρὶς τάξη καὶ χωρὶς ἡσυχία. Φώναζαν, γελοῦσαν, τραγουδοῦσαν, ζητωκράβγαζαν κι' ἡ σκόνη γιόμιζε τὸν κόσμον. τὸ Φεγκάρι φώτιζεν ἀπαλά τὴ σκηνογραφίαν ἀφτῆ καὶ χλώμιαινε τὸ ἀθεόφοβο, πόσο τὴν ἐχλώμιαινε! Θαρροῦσες νὰ ξέβγαιναν ἀπὸ τὰ ἔγκατα τῆς γῆς ὄλοι ἐκεῖνοι, ἢ, καθὼς ἔλεγε ὁ Κωστής, (3) σοῦ θύμιζαν τοὺς ἄνθρωπους, ποῦ ξεπετοῦσαν ἀπὸ τις πέτρες ποῦ πετοῦσε πίσω του ὁ Δευκαλίωνας. Κι' ἐκεῖ βλέπω μέσα σὲ μιὰ διμοιρία ἐβζωνικὴ ἔναν ἐφεδρον ἀνθυπολοχαγὸ, ποῦ τῆ διοικοῦσε. Τὸν εἶξερα, μὰ φανταζόμουνα πὼς εἶταν ἀκόμα στὴν Ἐβρώπη. Τὸν ὄβρη, φίλε μου, στεφανώθηκε μὲ μιὰν ὠμορφὴ κόρη ποῦ ἀγαποῦσε κι' ὡς προχτὲς ταξίδεψε τὸ ταξίδι de ποσε νὰ πῶ, κι' ἦρθε τότε νὰ παεῖ ἐφεδρος καὶ νάρθει ἐφτοῦ, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀγαπημένη του τὴν ἀχόρτασι . . .

E. V. ...
IOANNINA 2008

Τί ἐντύπωση μοῦκαμε, δὲν ξέρεις. Μοῦ γιομίζουν δάκρυα τὰ μάτια κάτι τέτλια!... Θαρρῶ καὶ παρουσιάζεται μπροστά μου ἡ ἀληθινὴ ἐποποιία, ἡ τραγικὴ, ἡ σπαραχτικὴ κι' ἀπὸ τὴν πατρίδα, πού σκεπάζει τὸν κόσμο, βλέπω νὰ προβάλλει ἡ καλιὰ ἢ ἡσυχὴ ἢ παράμερη καὶ νὰν τῆς λέει: μάνα μου, μέ ποιὸν πατέρα με γέννησες;!...

... Σήμερα ἔχουμε ἐδῶ ἀγωνία. Ὁ ἀποκλεισμός περιμένεται ἀπὸ στιγμή σὲ στιγμή... Μὴ ρωτᾶς, πού καταντήσαμε. Κεῖνο τὸ καφενεῖο τοῦ Ζαχαράτου ἀπαίσιο, ἀπὸ τότες ποῦφυγες δυὸ ἢ τρεῖς φορές μόνον ἐπῆγα. Βλέπω πάντα ἀπόξω σὲ μιὰ γωνιὰ τὸ Μάτεση⁽¹⁰⁾ ἢ τὸ Φαρμακόπουλο⁽¹¹⁾ ἢ ἄλλον κανένα ὁμοίας φάρας φιντάνι καὶ σκάζω!... ἡ μυρουδιά τοῦ ναργιλῆ τοῦ Μάτεση φτάνει καὶ τώρα στὴ μύτη μου καὶ με φρενιάζει!... *Α! Φαμφάρωνοι τῶν καφενεῖων!!!... Προτιμῶ ἀπ' αὐτοὺς τὸ φραγκόπουλο...⁽¹²⁾ Ναί, Κώστα, τὸν προτιμῶ καὶ τὸν ἐχτιμῶ πολὺ πολὺ περισσότερο!... εἶνε κι' αὐτός ἕνα θύμα τους κι' αὐτό μ' ἀρκεῖ!...

... Ὡς τόσο τὸ Στέφανο γιὰ του. Τονὲ ζουλέβω βρῆκε τὸ δρόμο, πού θὰν τοῦ δείξει κάπιαν ἐφαρτίστηση γιὰ τὴν ἰδιοσυγκρασία του καὶ τῆ ζωῆ του. Καὶ τί ἄλλο θέλει κανένας; *Αν τὸν ἰδεῖς, πές του τοὺς ἐγκάρδιους χαιρετισμούς μου.

... Καὶ στὸ Κομπότη⁽¹³⁾ τώρα!... Κουράγιο, μωρὲ Κώστα... Οἱ σημερινές δοκιμασίες ἴσως μᾶς ὠφελήσουν καὶ στὴν Τέχνη μας... ὦ! Τέχνη, ἀξέχαστη ἐρωμένη, βασίλισσα μου!...

Τῆς Τέχνης τίποτα δὲν ἔχω νὰ σοῦ προ-

σφέρω θυμίαμα. Ὁ Γρυπάρης ἔκαμε ἕνα σονέτο *singuiπαίτε*⁽¹⁴⁾ ὁλότελα «Οἱ Ἀντέρωτες» κι' ὁ Μαλακάσης ἕνα ποίημα «Ἡ Κωνσταντινόπολη» *Α δημοσιεφτοῦν θὰ σοῦ τὰ στείλω. Ὁ Κωστής χτές μᾶς ἐδιάβασε μιὰ μετάφραση τοῦ «Στὴν Ἑλλάδα» τοῦ Μιστράλ. Εἶναι θαυμάσιο ποίημα! Καὶ τίποτ' ἄλλο...

Σὲ περιμένουμε μονάχα κι' αἰστανόμαστε τὴν ἀπομάκρυσή σου. *Αμα με τὸ καλὸ θάρβεῖς, πολλὰ θὰ ἔχουν ἀλλάξει...

Καλὴν ἀντάμωση
ὄλοι σὲ φιλοῦν

Σὲ φιλῶ

(Ἄκολουθεῖ)

ὁ Γιάνης Καμπύσης

(1) Ὁ Κ. Χατζόπουλος ὑπηρετήσε στὸ στρατὸ στὸν Ἑλληνοτουρκικὸ πόλεμο τοῦ 1897. Ἐμπνευσμένο ἀπὸ τὴ ζωῆ του στὴν Ἄρτα εἶναι καὶ τὸ διηγημά του «Ὁ ἀντάρτης» (βλ. ἔκδοσις Ἑλευθερουδάκη: «Ἡ Ἄγγιῶ κι' ἄλλα διηγήματα», 1923, σελ. 51 καὶ πέρα).

(2) Ὁ κ. Στέφανος Ξενόπουλος, ἀδερφός τοῦ συγγραφέως, ὁ καλλιτέχνης.

(3) Ὁ κ. Κωστής Παλαμάς.

(4) Ὁ κ. Ἄντ. Μάτεση, δικηγόρος, ἐγγονός τοῦ συγγραφέα τοῦ «Βασιλικού».

(5) Α. Π. Φαρμακόπουλος, γιατρός καὶ λόγιος, μεταφραστὴς ποικίλων ἔργων σὲ αὐστηρὴ καθαρεύουσα. Στὸν πρόλογο τῆς γ' ἐκδ. τῆς μεταφράσεως τοῦ τοῦ ἔργου τοῦ L. Büchner: «Δύναμις καὶ ὄλη» (ἔκδ. Ζηκάκη, Ἀθήναι, 1925, σελ. 14-15) ὁμιλεῖ μὲ πολλὴ συμπάθεια γιὰ τὴ «λαϊκὴ λαλιά», μὰ δὲ φαίνεται νὰ τὴν καλοεχωρίζει ἀπὸ τὴν καθαρεύουσα.

(6) Δημ. Θεοφ. Φραγκόπουλος, δικηγόρος, εἰσαγγελέας καὶ συνταγματάρχης τῆς Στρατιωτικῆς Δικαιοσύνης. Ἡ δημοσιογραφία τὸν τραβούσε κι' ἔγραψε στὴν «Ἀκρόπολη» τοῦ Γαβριηλίδου μὲ τὸ ψευδώνυμο Demí-Frank.

(7) Κομπότη, χωριὰ στὰ νοτιοανατολικά τῆς Ἄρτας.

(8) *Singuiπαίτε* θέλει νὰ πεῖ.

ΟΠΤΑΣΙΑ

Στὸ μακρυνό, θυμάμαι, ἐρημοκκλησι,
πού ἰσκιώνει ἡ ζοφερὴ βελανιδιά
τ' ὀλάσπρο του πεζοῦλι, εἶχα καθήσει
νὰ στοχαστῶ μιὰν ἑναστρη βραδυά.
Τὴ θύρα του βαρυὰ ὡς θωρεῖ κλεισμένη,
κρυφὰ ἢ ψυχὴ μου ἀρχίζει νὰ μιλή:
«Μιὰ συντροφιά τὴ νύχτα περιμένει,
θεῖων παρθένων, νάλθη σιωπηλή.»
Καὶ στὸν πυλῶνα, ὡς στέκω, σὰ νὰ ξέρη,
στὸ ρεμβασμό της μέσα τὸν βαθύ,
πῶς μύρια ρόδα, ὠχρά, ἀπὸ θεῖο χέρι
στὶς πλάκες τοῦ ναοῦ ἔχουν μαδηθῆ,
κοιτάζει ἐκστατικὴ, συλλογισμένη,
πρὸς τὴν ἀπέραντη ἑναστρη σιωπή,
πού τοῦ κυπαρισσοῦ ἢ κορφῆ ἀνασαίνει.

Γ. ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ